

Jan Wiśniewski

Wyższa Szkoła Kultury Społecznej i Medialnej w Toruniu

Československá legie v Rusku 1914-1920, ed. Edmund Orián, Praha 2014, díl I, Wydawnictwa: EPOQUE
1900 i Naše Vojsko, 347 s.

Grecki historyk Ksenofont, pisząc swoje sławne dzieło *Anabasis*¹ dotyczące walk greckich najemników przeciwko wojskom perskim na początku IV w. p.n.e., nie myślał, że ponad dwa tysiące lat później tym samym terminem będzie się określało dramatyczne losy czechosłowackich legionistów podczas wojny domowej w Rosji w latach 1917-1920. Podobnie jak pierwsza grecka *anabasis*, również czesko-słowacka była i jest przedmiotem zainteresowania ze strony dużego grona badaczy pochodzących nie tylko z Czech i ze Słowacji, lecz również z kilkunastu innych krajów. Historia tych XX-wiecznych „taborców”, poruszających się po olbrzymich przestrzeniach Ukrainy, wschodniej Rosji, Syberii i Dalekiego Wschodu oraz walczących – w odróżnieniu od swoich husyckich poprzedników – z wykorzystaniem taboru kolejowego, fascynuje swoim rozmachem, tajemniczością i przygodą kolejne pokolenia. Jednocześnie stanowi ona element mitu narodowego. Dla przeciętnego Czecha, czy też Słowaka jest ona czymś porównywalnym z Legionami Piłsudskiego czy nieco późniejszymi losami II Korpusu Polskiego gen. Andersa dla Polaka.

Powstałe w Rosji oddziały czechosłowackie, oprócz tych czynników bardziej subiektywnych, odegrały przede wszystkim znaczącą rolę polityczną i militarną podczas wojny domowej w byłym imperium Romanowów oraz interwencji mocarstw zachodnich przeciwko bolszewikom. Dzięki liczebności i dyscyplinie stanowiły one bowiem jedną z nielicznych sił, które mogły skutecznie walczyć z sowietami. Ich zaangażowanie w konflikt rosyjski zaowocowało wzrostem znaczenia ruchu czechosłowackiego wśród państw sprzymierzonych. Alianci, którzy do tamtej pory z pewnym dystansem traktowali przedstawicieli czechosłowackiego ruchu niepodległościowego, zaczęli poświęcać im większą uwagę i z większą ustępliwością zgadzali się na ich postulaty. Można powiedzieć, że głównie dzięki

¹ *Anabasis* to tytuł dzieła Ksenofonta, ateńskiego żołnierza i historyka, o wyprawie Cyrusa Młodszego przeciw jego bratu, królowi perskiemu Artakserksesowi II, oraz o odwróceniu 10 tysięcy najemnych wojowników greckich po śmierci Cyrusa w bitwie pod Kunaksą (401 r. p.n.e.). Potocznie słowo „anabasis” (czeskie – anabazé) oznacza trudną i daleką wyprawę.

obecności legionistów czesko-słowackich na Syberii powstała w październiku 1918 r. Republika Czechosłowacji miała granice, które w zdecydowanej mierze odpowiadały żądaniom przywódców tegoż państwa. Granice te w większości pokrywają się z tymi dzisiaj istniejącymi, a więc skutki długofalowe są w tym przypadku oczywiste.

Geneza powstania Korpusu Czechosłowackiego² sięga roku 1914. Wraz z wybuchem wojny jesienią 1914 r. u boku wojsk rosyjskich została utworzona tzw. Czeska Drużyna. W jednostce tej początkowo służyli czescy i słowaccy emigranci – obywatele austro-węgierscy, którzy ze względu na swoje przekonania i odczucia narodowe postanowili walczyć przeciwko monarchii habsburskiej. Wraz z upływem czasu i coraz większymi stratami wśród żołnierzy „Czeskiej Drużyny” do tego oddziału byli werbowani również ochotnicy spośród jeńców czeskich i słowackich, pochodzący z oddziałów armii austro-węgierskiej, złożonych w dużej mierze z Czechów lub Słowaków. Dzięki prężnie działającym w Rosji organizacjom czesko-słowackim udało się powiększyć „Drużynę” do rozmiarów pułku, a następnie brygady. Po bitwie pod Zborowem podczas tzw. ofensywy Kiereńskiego w 1917 r., kiedy to brygada odniosła znaczny sukces – zresztą z powodzeniem wykorzystany do celów propagandowych – władze rosyjskie wyraziły zgodę na dalszy rozwój organizacyjny oddziałów czechosłowackich w Rosji. Latem 1917 r. powstają dwie dywizje czechosłowackie, które we wrześniu tegoż roku zostają zreorganizowane i połączone w samodzielny Korpus Czechosłowacki. Miał on walczyć z wojskami niemieckimi i austro-węgierskimi na froncie wschodnim. Sytuacja zmieniła się po przewrocie bolszewickim i opanowaniu Ukrainy przez wojska sowieckie. Korpus liczący na początku 1918 r. ponad 37 000 żołnierzy, na mocy porozumień między władzami sowieckimi a Czechami i Słowakami, miał swobodnie przedostać się do Władywostoku, a stamtąd drogą morską do Francji. Zmiana stanowiska bolszewików na wiosnę 1918 r. doprowadziła do działań obronnych Legionu. Pojedyncze incydenty przerodziły się w niedługim czasie w walki na całej długości kolei transsyberyjskiej. Legioniści w ciągu niemal dwóch

² W tym miejscu trzeba jeszcze zaznaczyć, że nazwa „Korpus Czechosłowacki w Rosji” jest pojęciem umownym, które weszło do literatury i świadomości potocznej jako określenie dotyczący wszystkich formacji czechosłowackich w tym państwie w okresie od 1917 do 1920 r. W rzeczywistości nazwa wojsk czechosłowackich w Rosji w omawianym czasie zmieniała się. Z chwilą organizacji tego niższego związku operacyjnego została nadana mu nazwa „Korpus Czechosłowacki w Rosji”. Oficjalnie obowiązywała ona do 1 lutego 1919 r. Tego dnia na mocy decyzji władz niepodległej Czechosłowacji zmieniono nazwę na „Wojsko Czechosłowackie w Rosji”. Z kolei ta nazwa obowiązywała już do końca pobytu oddziałów czechosłowackich na Syberii i Dalekim Wschodzie, czyli do września 1920 r. W literaturze przedmiotu – szczególnie w pracach historyków zachodnich – stosuje się również inną nazwę: „Legion Czechosłowacki w Rosji”. W pracach badaczy polskich zajmujących się tematyką tego okresu oddziały czechosłowackie podczas I wojny światowej i wojny domowej w Rosji stosuje się nazwę „Korpus Czechosłowacki w Rosji”.

miesiące opanowali olbrzymie obszary Rosji – Powołże, Ural, Syberię, rosyjski Daleki Wschód. U boku wojsk czechosłowackich w tym okresie powstały oddziały polskie, rumuńskie, jugosłowiańskie, karpatoruskie (Ukraińców galicyjskich) i łotewskie. Obecność Legionu została wykorzystana przez mocarstwa zachodnie do wsparcia sił antybolszewickich na Syberii. Jesienią 1918 r. legionieści, mimo klęski państw centralnych, pozostali nadal na Syberii, pilnując kolei transsyberyjskiej. Właściwa ewakuacja była ciągle powstrzymywana przez czechosłowackie czynniki polityczne, dla których obecność legionistów na Syberii była bardzo istotna ze względu na podejmowane na konferencji w Paryżu ustalenia dotyczące m.in. przebiegu granic niepodległej Czechosłowacji. Latem 1919 r. sytuacja militarna „białych” była krytyczna. W zaistniałej sytuacji rozpoczęła się ewakuacja wojsk alianckich na wschód. Oddziały czechosłowackie, mimo trudnej sytuacji, przedostały się do Władywostoku, gdzie na początku września 1920 r. zostały ostatecznie ewakuowane do Europy.

Na temat działań wojsk czechosłowackich w Rosji istnieje obszerna i przebogata literatura przedmiotu. Składają się na nią obejmujące całokształt zagadnienia opracowania monograficzne, prace przyczynkarskie, a także publikacje o charakterze wspomnieniowym. W Czechach i na Słowacji w okresie międzywojennym tematyka dotycząca działań wojsk czechosłowackich w Rosji była bardzo popularna, a nawet „modna”. Wynikało to z objęcia przez wojskowych tychże formacji czołowych stanowisk we władzach I Republiki, i to nie tylko w armii, lecz również w polityce i gospodarce. Także najwyższe czynniki polityczne aktywnie wspierały powstawanie tego typu prac, ponieważ w ich odczuciu postawa legionistów mogła służyć za wzór działań dla pozostałych obywateli i przykład postawy patriotycznej. Ukazało się wtedy kilkaset prac lub artykułów opisujących w mniejszym lub większym stopniu dzieje całego Korpusu Czechosłowackiego³, jak i jego poszczególnych formacji⁴. Szczególnie te pierwsze zasługują na szersze omówienie. Do najważniejszych i do tej pory często wykorzystywanych opra-

³ F. Šteidler, *Československé hnutí na Rusi*, Praha 1922; J. Skácel, *Československá armáda v Rusku a Kolčák (protobolševický boj v roce 1918-1920)*, Praha 1926; V. Klecanda, *Bitva u Zborova. Vojensko-historická studie o bojích Československé brigády v Haliči roku 1917*, Praha 1927.

⁴ Do najważniejszych prac można zaliczyć następujące monografie: F. Langer, *Pamětní kniha 1. střeleckého pluku Jana Husi*, Praha 1920; V. Ivičič, *Dějiny 7. střeleckého Tatranského pluku od jeho založení do návratu do vlasti*, Praha 1924; tenże, 7. „Tatranský” peší pluk, Nitra 1932; *Kronika 2. československého pěšího pluku Jiřího z Poděbrad 1916-1920*, Litoměřice 1926; M. Pleský, *Dějiny 4. střeleckého pluku Prokopa Velikého 1917-1920*, [Praha] 1927; A. Kubíček, *Hanáci v rezoluci. Kronika 6. čl. střeleckého pluku Hanáckého*, Olomouc 1928; V. Prášek, *Česká družina*, Praha 1934; tenże, 2. *samostatná technická rota 2. čs. střel. divise*, Praha 1937; K. Kříž, O. Vaněk, *Pátý československý střelecký pluk „Pražský” T.G. Masaryka v boji za svobodu vlasti 1917-1920*, Praha 1934; K. Ivšín, *Československá brigáda u Zborova a na Ukrajině*, Praha 1937.

cowań tego typu można zaliczyć publikację Františka V. Šteidlera. Książka jego autorstwa stanowi dość pełne kompendium wiedzy na temat losów formacji czechosłowackich w Rosji od początku ich tworzenia aż do czasu ewakuacji. Powstała ona niemal tuż po zakończeniu ewakuacji ostatnich oddziałów czechosłowackich z Rosji do kraju. Autor wykorzystał w niej informacje zawarte w dokumentach i materiałach prasowych, które zgromadził podczas pobytu na Syberii (Šteidler pełnił tam funkcję kronikarza i historyka Korpusu Czechosłowackiego). Jest ona w miarę obiektywna i przedstawia główne etapy działań wojsk czechosłowackich.

Na osobną uwagę zasługują prace o charakterze wspomnieniowym i kronikarskim. Tutaj zdecydowanie na czoło wysuwa się dziennik prowadzony przez jednego z czołowych legionistów i dowódców czechosłowackich Josefa Šveca. Ten wydany przez Jana Kudelę⁵ rękopis bardzo realistycznie oddaje warunki tworzenia oddziałów czechosłowackich w Rosji oraz ich późniejsze walki aż do czasu wystąpienia przeciwko bolszewikom. Dużą wartość mają również wspomnienia takich oficerów czechosłowackich, jak: Radolu Gajda⁶, Rudolf Medek⁷ czy Bohumíl Opletal⁸. Dużo informacji, jeśli chodzi o sprawy polityczne, zawierają wspomnienia dwóch największych przywódców emigracyjnego ruchu niepodległościowego – Tomaša Masaryka i Edvarda Beneša⁹.

W okresie powojennym temat legionów czechosłowackich w Rosji – głównie ze względów politycznych – stał się niewygodny i raczej wstydlivy. W latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych powstało co prawda kilkanaście prac poświęconych sprawom legionowym, ale koncentrowały się one na działaniach Czechów i Słowaków w ramach oddziałów internacjonalistycznych bądź bardzo krytycznie oceniały postawę władz i legionistów. Do tych ostatnich można zaliczyć opartą na bogatej bazie źródłowej pracę Jána Kvasnički¹⁰. Jednak ze względu na niemożliwe do zaakceptowania piętno ideologiczne, nieuniknione dla czasów, w których była pisana i wydawana, próżno jest szukać w niej ważnych, niewygodnych dla strony radzieckiej (bolszewickiej) informacji. Jediną pracą z tego czasu zasługującą na

⁵ *Deník plukovníka Švece*, ed. J. Kudela, Praha 1920.

⁶ R. Gajda, *Moje paměti. Československá anabase. Zpět na Ural proti bolševikům – admirál Kolčák*, Praha 1920.

⁷ R. Medek, *Pout' do Československa. Válečné paměti a vzpomínky z let 1914-1920*, Praha (b.d.w.) díl I.

⁸ B. Opletal, *Anabáze hanáckého medika 1914-1920. Zápisky z velké války*, Praha-Litomyšl 1998.

⁹ T.G. Masaryk, *Světová revoluce. Za války a ve válce 1914-1918*, Praha 1925; E. Beneš, *Světová válka a naše revoluce. Vzpomínky a úvahy z bojů za svobodu národa*, Praha 1928, díl I; Praha 1929, díl II.

¹⁰ J. Kvasnička, *Československé légie v Rusku 1917-1920*, Bratislava 1963.

uwagę jest powstała w okresie „praskiej wiosny” książka Karela Pichlíka, za którą autor był zresztą represjonowany. Mimo że ma ona charakter popularnonaukowy, wnosi znaczny ładunek informacji na temat zagadnień politycznych związanych z ruchem niepodległościowym w okresie I wojny światowej¹¹. Oprócz badaczy czeskich i słowackich tematyką związaną z działaniami Korpusu Czechosłowackiego w Rosji zajmowali się, lub też zajmują badacze pochodzący z kilkunastu innych państw. Wśród nich do najważniejszych zaliczyć można: Johna F.N. Bradleya, Victora M. Fica, Gerburg Thunig-Nittner i Aleksandra Klewańskiego. Od początku lat dziewięćdziesiątych ukazała się w Czechach i na Słowacji masa prac, które są jednak w zdecydowanej większości książkami popularnonaukowymi i nie spełniają wymogów stawianych pracom naukowym. Stanowią one raczej kompilację kilku czy kilkunastu prac powstałych we wcześniejszym okresie.

Recenzowana książka jest jednak inna niż wspomniane publikacje z ostatniego okresu. Po pierwsze: nie opisuje po raz kolejny dziejów legii czesko-słowackich, lecz koncentruje się bardziej na praktycznym wymiarze życia przebywających w Rosji żołnierzy narodowości czeskiej i słowackiej. Wszystko jest w niej oparte o bardzo solidne, czasochłonne kwerendy archiwalne i biblioteczne, które żmudnie gromadzili autorzy poszczególnych rozdziałów. Po drugie: dotyczy nie samej chronologii i przedstawienia wydarzeń, lecz bardziej koncentruje się na zagadnieniach związanych z wyposażeniem wojskowym, umundurowaniem, odznaczeniami wojskowymi, a to wszystko w oparciu o bardzo bogatą bazę fotograficzną oraz malarską. Niektóre fragmenty mają wręcz kształt albumu. Trzeba pamiętać, że jest to pierwszy z czterech planowanych tomów pracy dotyczącej tematyki legionowej.

Opracowanie składa się z siedmiu części, w których dominują zarysowane już kwestie. Pierwsze trzy części są wstępem – jeśli można pokusić się o takie stwierdzenie – nie tylko dotyczącym samej publikacji, ale również planowanej serii. Po przedmowie Pavla Budinský’ego – prezesa stowarzyszenia zajmującego się upamiętnianiem i popularyzowaniem wiedzy o legionistach czesko-słowackich – oraz wyjaśnieniu głównego zakresu poruszanej tematyki przez wydawcę całej serii Edmunda Oriána znajduje się krótki tekst dotyczący znaczenia legii czesko-słowackich w działaniach na frontach I wojny światowej (chodzi o legie czesko-słowackie we Francji, Włoszech i Rosji), a także podczas wojny domowej w Rosji w kontekście wojskowym i politycznym.

Czwarta część książki jest autorstwa Františka V. Šteidlera. Jest to właściwie przedruk jego pracy pt. *Československé hnutí na Rusi* (Praha 1922), o której wspomniano wcześniej. Autorzy uznali, że ze względu na jasność konstrukcji, wiarygodność i rzetelność informacji oraz wartość naukową – mimo upływu

¹¹ K. Pichlík, *Zahraniční odboj 1914-1918 bez legend*, Praha 1968.

czasu i rozwoju badań nad tematyką legionową – wspomniany tekst można wykorzystać. Jest to, według autora niniejszej recenzji, nie do końca zabieg właściwy. W rzeczywistości, kwestia badań nad wspomnianą tematyką znacznie się posunęła. Dotyczy to nie tylko przebiegu i oceny działań wojsk czesko-słowackich podczas rosyjskiej wojny domowej w latach 1918–1920 – np. przekazania bolszewikom znajdującego się pod ochroną wojsk czesko-słowackich adm. Aleksandra Kołczaka w zamian za swobodny przejazd – lecz również kwestii związanych z oddziałami „sojuzniczymi”, które były pod komendą dowództwa czesko-słowackiego. Trzeba pamiętać, że u boku wojsk czechosłowackich podczas ich pobytu na Syberii tworzyły się oddziały polskie, rumuńskie, łotewskie, jugosłowiańskie i karpatoruskie (Ukraińców galicyjskich). Podlegały one dowództwu Korpusu Czesko-Słowackiego oraz były zaopatrywane przez intendenturę czechosłowacką. Ścisła współpraca w tym względzie trwała do czasu przybycia Francuskiej Misji Wojskowej pod koniec 1918 r. Podane w tekście informacje o liczebności i zakresie współpracy są nieadekwatne do dzisiejszego stanu wiedzy¹². Dlatego wydaje się, że jest to najłabsza część recenzowanej książki.

Kolejne części są jak najbardziej interesujące dla badaczy i czytelników. Pierwsza z nich, piąta, dotyczy kwestii związanych ze specjalną służbą działającą w wojskach czesko-słowackich w Rosji, a zajmującą się uwiecznianiem życia i służby legionistów w Rosji w fotografii. Dzięki zachowanym zdjęciom, możemy poznać warunki, w których musieli sobie radzić prości żołnierze, jak również oficerowie i dowódcy. Autorem tego interesującego fragmentu jest Edmund Orián. Przygotował on również część poświęconą odznaczeniom nadawanym żołnierzom podczas służby na Wschodzie. Dotyczy to nie tylko odznaczeń proweniencji czesko-słowackiej (także organizacji „Sokół”), ale również rosyjskiej (np. Orderów Białego Orła i św. Stanisława, wykorzystywanych przez carskie władze do 1917 r.), brytyjskich, francuskich i innych państw, m.in. japońskich, chińskich, polskich, łotewskich, serbskich (jugosłowiańskich) itp.

Ostatnia część publikacji autorstwa Bernarda Panuša poświęcona jest umundurowaniu, krojowi i dystynkcjom stosowanym w jednostkach czesko-słowackich w Rosji przez cały okres I wojny światowej oraz wojny domowej. W tekście – oprócz informacji merytorycznych – zamieszczono bardzo dużo wszelkiego

¹² Choćby takie prace, jak: I.I. Şerban, *Primul Corp al voluntarilor transilvăneni și bucovineni din Rusia (partea I)*, „Apulum” 1988, nr XXV; J. Wiśniewski, *Odrębny Batalion Litewski im. Witolda Wielkiego przy 5 Dywizji Strzelców Polskich*, w: *Nad Bałtykiem. W kręgu polityki, gospodarki, problemów narodowościowych i społecznych w XIX i XX wieku. Księga jubileuszowa prof. M. Wojciechowskiego*, Toruń 2005; D. Radziwiłłowicz, *Polskie formacje zbrojne we wschodniej Rosji oraz na Syberii i Dalekim Wschodzie w latach 1918–1920*, Olsztyn 2009; Э. Екабсонс, В. Щербинскис, *Участие Латышей в военных формированиях Белых во время гражданской войны в России 1917–1920*, w: *Россия и Балтия. Народы и страны. Вторая половина XIX – 30е гг. XX в.*, Москва 2000.

rodzaju tabel, rycin i zdjęć, które świetnie ilustrują i wyjaśniają zawiłości związane z umundurowaniem żołnierzy w tym czasie. Ta część godna jest polecenia także badaczom, którzy zajmują się armią rosyjską w okresie Wielkiej Wojny.

Oceniając wspomnianą publikację, trzeba podkreślić jej duże walory poznawcze. Na pewno poszerza ona – może oprócz fragmentu dotyczącego historii legii – naszą wiedzę o czesko-słowackich legionach w Rosji w latach 1914-1920. Ciekawa może być również dla osób, które zajmują się dziejami armii rosyjskiej w okresie I wojny światowej, a także walk „białych” z „czerwonymi” w rosyjskiej wojnie domowej 1917-1922.